

Олександр КРИВОШИЙ (Запоріжжя)

СЦЕНАРІЇ ФРОНТОВОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ ШЛЯХЕТНИХ ЖІНОК ВОЛИНИ XVI–XVII ст. НА СТОРІНКАХ ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЬ ЙОСИПА РОЛЛЕ

Анотація. У статті досліджено наукову спадщину Йосипа Йосиповича Ролле, зокрема твори, в яких порушується проблема впливу військового чинника на побут та повсякденне життя жінок шляхетного стану Волині XVI - XVII ст. Розглянуто питання теоретичного усвідомлення істориком таких аспектів феномена фронтової повсякденності шляхетних жінок XVI–XVII ст. як “наїзди” та “домові війни”. З’ясовано позицію дослідника стосовно участі жінок в організації загонів військового люду та збройних нападів на маєтки сусідів-шляхтичів.

Ключові слова: історіографія, ранньомодерна Україна, Волинь, фронтова повсякденність жінок, науковий доробок історика Й. Ролле, жінка-воїниця.

Війна завжди являла собою не лише крайню форму вирішення соціально-політичних, економічних, ідеологічних, національних, релігійних, територіальних та інших протиріч між державами, народами, націями, класами і соціальними групами людей засобами воєнного насильства, але й особливу форму світу в якому люди (чоловіки і жінки) протягом певного часу жили і взаємодіяли з іншими людьми [1, с.]. Йдеться про екстремальні умови життя, ратної і тилової праці, побут, відпочинок, озброєння, харчування, тактичні дії, обставини проживання, лікування, соціальної адаптації, поведінкові стратегії, соціально-політичні уподобання, сприйняття подій кризь призму свідомості окремої соціальної групи чи індивідуума [2, с. 184], народну пісню, танок, поезію, переказ, одним словом, про комплекс різномірних повсякденно-побутових реалій людей, в яких провідну (нормуючу і формуючу) роль відігравав “військовий чинник” [3]. Цей, означений вище, комплекс являє собою не що інше як «особливий життєвий світ» пересічних громадян, “маленьких людей” – кризову повсякденність статей, соціальних груп, окремих осіб та маргіналів (шпигунів, диверсантів, мародерів, дезертирів, ексекторів, зрадників, полонянників, бунтівників, маркітанок, шинкарів, інвалідів) воєнної епохи. Воснна повсякденність “безмовної більшості” – являє собою не що інше як історичну цілісність, сукупність двох взаємозалежних структур “історій”, – фронтової повсякденності – комплексу повсякденно-побутових реалій людей (в нашому контексті жінок) в умовах воєн та збройних локальних конфліктів - (самі війни) і тилової повсякденності – комплексу повсякденно-побутових реалій людей, що ці війни та локальні конфлікти супроводжували – розквартирування військ, реквізиції, військові заготовки, ремонтно-відновлювальна та військово-санітарна діяльність, забезпечення повсякденних потреб життєдіяльності як окремих воїнів, так і різноманітних військових формувань і таке

інше. Означені вище структури – “макро-історії”, складаються з структур нижчого рівня (“мікро-історії”) – природа, ландшафт, озброєння, харчування, військове спорядження, житло, фортифікаційні і оборонні споруди, умови ратної і мирної (тилової) праці, відпочинок, побут, тактичні дії, транспортні засоби, обставини лікування, соціально-адаптація, соціально-політичні уподобання, сприйняття подій кризь призму свідомості окремої соціальної групи чи індивідуума, народна пісня, танок – цих нетрадиційних для класичного гранд-нарративу [4, с. 153-156] сюжетів які нині сприймаються як вияв не лінійності [5].

Реконструкція науково-творчої спадщини вчених, пов’язаної із вивченням структур воєнної повсякденності шляхетних жінок [6] епохи “ранньомодерних українських катастроф” [7] в контексті історичного, правового, етнокультурного, антропологічного, воєнно-історичного, гендерного вимірів, відкриває можливість відтворення нових статево толерантних [8] моделей науки в поєднанні з факторами простору і часу [9]. Це надає актуальності поставленій проблемі, яка й досі не знайшла належного висвітлення в українській історіографії [10].

Викладене вище свідчить про те, що наукове дослідження та всебічне глибоке висвітлення проблематики пов’язаної із способом розв’язання істориком Йосипом Ролле [11] проблеми неприсутності/присутності в культурному просторі Волині XVI–XVII ст. сценаріїв воєнної повсякденності шляхетних жінок має як теоретичне, так і практично-пізнавальне значення. Тим більше, що ця тема містить ряд дискусійних питань які потребують кардинального переосмислення. Застосування сучасних базових понять, одним з яких є “жіноча повсякденність” [12] розглядається автором як правомірне і необхідне для феміноорієнтованих наукових праць другої половини XIX ст., тематично пов’язаних з історією жінок ранньомодерної України. Інтерпретація поняття “жіноча повсякденність воєнної епохи” [13], як категорії історіографічного аналізу доби модернізму і постмодернізму, надає можливість розширити коло джерел, залучаючи до реконструкції фемінологічної складової праці істориків, що створювалися на межі історії з етнографією, антропологією, соціологією, правом та публіцистикою. Відтак, у феміноорієнтованих працях Йосипа Ролле будемо шукати, критично відтворювати і ретельно аналізувати, зонайменші “сліди” воєнної активності жінок шляхетного стану Волині XVI–XVII ст.

Аналіз науково-творчої спадщини науковця розпочнемо з неспростовно доведеного істориками факту з життя і творчої діяльності Йосипа Йосиповича Ролле. На початку 1883 року, в Варшаві, світ побачила книга його історич-

них оповідань "Niewiasty kresowe" [14] – "Наречені кресів". Її автор, майже невідомий широкій громадськості історик і белетрист Й.Й. Ролле, що друкувався під псевдонімом "D-r. Antoni J." [15] ґрунтовно ознайомившись з комплексом раритетних документальних джерел [16] з художньою майстерністю створив 6 біографічних нарисів, які змальовували типи жінок шляхетського середовища Волині XVI–XVII ст.; один нарис відносився до кінця XVI ст., два – до першої і два до другої половини XVII ст. [14]. Працюючи з документами з приватних архівів та бібліотечних установ Поділля й Волині Й. Ролле звернув увагу на той факт, що, виявлені ним письмові джерела віддзеркалюють, маловідомі до того, сценарії воєнної активності шляхетних жінок Волині XVI–XVII ст. Згрупувавши джерельний матеріал, він, крізь призму власного бачення, до певної міри об'єктивно, змалював існуючі в українському суспільстві XVI–XVII ст. особливості соціальних відносин та культурних процесів. Підкреслюючи об'єктивність у зображенні автором історичної епохи та життя польсько-руської аристократії в Україні XVI–XVII ст., В.Б. Антонович писав: "З нарисів д-ра Антонія бачимо, що найбільш енергійні жінки не тільки засвоювали побутові риси свого суспільства..., але уміють вельми спритно користуватись юридичною казуїстикою; вони подають позови або відбиваються від них збройною силою, організують напади, витримують облоги, утримують збройні загони і на їх чолі дають битви..." [17, с. 123]. Стараннями упорядників "Кіевской старины" книга Й. Ролле "Niewiasty kresowe" в 1883 році була передрукована на сторінках часопису під заголовком "Украинские женщины" [18, с. 269-309]. В коментарях до цієї публікації, вітчизняні історики визнали, що читачі журналу "в первый раз увидят эти живые образы русской женщины в западной половине России, создавшиеся под влияниями и представляющие совершенный контраст типу женщины того-же времени в московской Руси, и убедятся, что, говоря о русской женщине прежнего времени, что составляет у нас любимый предмет, надо строго различать ее в двух отдельно того живших половинах России и нельзя мерить женщину южно-русскую по масштабу московскому, по чертам Домостроя и "Быта русских цариц XVII в." [18, с. 269-270]. Спираючись на широке коло письмових джерел Й.Й. Ролле вдалося не лише відрефлексувати помічене впливом жіночого чинника повсякденне життя військових формуваних XVI–XVII ст., але й виокремити елементи жіночого досвіду участі у різного роду військових конфліктах що відбувалися на землях Волинського воєводства в XVI–XVII ст. Особливо цінними, в цьому контексті, є спостереження Й. Ролле про активну участь жінок у так званих домових війнах польсько-української шляхти. Дослідник, першим, звернув увагу і переконливо довів існування в межах "українного" пограниччя особливого типу жінки-войовниці [19] яка утримує збройні загони, організовує наїзди [20], вдягається в «залізо» і на чолі найманих загонів «дає битви».

Рубіж XVI–XVII ст. характеризувався інтенсивними колонізаційними процесами з розподілом та перерозподілом земель між власниками, в основному, за допомогою

збройної сили. Заможні мешканці пограничних територій Речі Посполитої, аби захистити свою земельну власність, або "вбити" сусіда із "держання" шляхом збройного нападу, озброювали слуг – "служебників", а якщо дозволяли статки то й наймали загони "гайдуків" – приватне військо. В умовах майже надзаконного становища шляхти в Речі Посполитій, збройні наїзди здійснювалися "державцями" – власниками земельного маєтку для поліпшення їхнього матеріального становища, а також з метою зведення рахунків із своїми конкурентами чи ворогами. Результатом наїздів часто було не лише захоплення чужої власності, (тривіальне пограбування), а й заснування на цих землях нового села чи маєтку. Причому самовстановлене право сильного (без огляду на стать) виступало в таких випадках достатньо вагомим аргументом для місцевої (повітової) шляхетської корпорації. [21, с. 105]

Крізь призму сюжетів про долі реально існуючих в історії жінок-шляхтянок Волині княгині Анни з Сокольських Борзобогатої Красенської, Феофіли Хмелецької, Олени з Красицьких Немиричевої, Анни з Меленевських Блоцької, Анни з Грабянок Раціборовської, Марії з Гольшанських Курбської, Анни з Гольшанських Мильської та княгині Софії з Карабчівських Ружинської Й. Ролле зумів в загальних рисах відтворити жіночу повсякденність воєнної епохи та типові сценарії участі войовничих жінок у збройних наїздах на "двори" та "держави" шляхтичів-сусідів [18, с. 271]. Справа в тому, що в XVI–середині XVII ст. жінки шляхетного стану Волині, як правило, проживали в розкиданих серед безкрайніх диких полів в укріплених житлах – "замках" та "замочках". Переважна більшість з них більше зналася на торгівлі та військовій справі, аніж на "міні-стрілях і трубадурах" [18, с. 269]. Навіть старик-лірник – цей єдиний степовий співець, не любовні пісні приносив з собою в "держави" шляхетних пань, а "легенди про давні битви, інколи попередження про близьку небезпеку, або про зраду" [18, с. 269]. В умовах постійної небезпеки: то хижий татарин нападає, то свої – сусіди-шляхтичі жінка рішуча і смілива, зі слів Й. Ролле, "користувалася великою пошаною, легко знаходила собі прихильників, суспільство доволі прихильно ставилось до її витівок [18, с. 271]. Пасивна протидія обставинам життя на пограниччі часто переходила в активне протистояння з хижою степовою людиною: "дружини не раз вирушали разом зі своїми чоловіками у розвідку, виступали в походи, особисто командували "наїздами"; уміли стріляти, спритно скочити на коня, без утоми і відпочинку відбували довгі походи, словом набували справжній бойовий досвід" [18, с. 271].

Дрібнота, дивлячись на жінок шляхетних таких як Анна Борзобогата Красенська, уроджена княгиня Сокольська, Феофіла Хмелецька, воєводина київська, Олена з Красицьких Немиричева, княгиня Марія з Гольшанських Курбська чи княгиня Софія з Карабчівських Ружинська захоплювалась їхньою відвагою. В повітах Волинського воєводства, "жінки виробляли теж саме в малому масштабі, що перші на території цілої Волині або Київщини" [18, с. 271].

Цікавий зразок типу жінки-войовниці Й. Ролле знаходить

в образах княгині Марії Гольшанської (дружини кн. Андрія Курбського, московського емігранта) її сестри княгині Анни в заміжжі Мильської та Анни Борзобогатої Красенської з князівського роду Сокольських. Війна між сестрами Марією Курбською і Анною Мильською почалась в 1570 році на ґрунті рахунків з приводу маєтку Дубровиці, яким вони володіли разом, а закінчилась засідками на дорозі, грабунками та вбивствами. Дві розлютовані жінки боролась з страшною настирливістю та злістю і цілих три сусідні повіти – Луцький, Володимирський та Пинський – стали місцем їхніх сутичок; численні юрби кінних вояків сновигали по дорогах, а на чолі їх стояла сама Мильсона в панцирі з криці. Найбільш страждали від цього селяни, які мусили терпіти постої та насильства війська, а Мильська трималась так, немов ця ватага озброєного люду з'явилась сюди для оборони краю, а не захисту особистих інтересів однієї лише жінки, невблаганної під час гніву і скаженно сміливої... [18, с. 293-294].

Серед жінок зазначеного типу знаходились навіть такі, що в запалі боротьби не вважали на постанови уряду, хоч би й самого короля. Волинська амазонка Анна Борзобогата Красенська, невістка Луцького біскупа (єпископа), забрала в руки і чоловіка, і старого тестя, а разом з ними всю спарію, поряdkувала в ній, як хотіла, сперечалась з сусідами, робила на них наїзди, доки на ґрунті збирання податків її чоловік не посварився з кн. Андрієм Курбським, Значний виганець поскаржився королеві Стефану Баторію, той став на його бік, і суд присудив князеві значну суму з Красенських. Василь Красенський і біскуп погоджувались закінчити справу миром, але Анна рішуче повстала супроти цього і не виконала судового декрету. Коли ж король наказав вжити силу, зібравши "посполите рушіння" повіту (члени цієї територіальної спільноти безумовно знали один одного, були пов'язані родинними, службовими, клієнтарно-патрональними зв'язками, а тому виконали наказ короля, скоріше за все, формально – О.К.), цей "похід" не мав жодних наслідків: Ганна рішуче заявила, що "будет до горла (смерти) свого боронити", – і шляхта відступила та роз'їхалась по господах. Тоді розгніваний остаточно Баторій оголосив "посполите рушіння" цілого воєводства Волинського і серпня 11, р. 1582 воно виступило супроти Красенських. Але й цим разом смілива і рішуча жінка взяла верх над хоробрим королем..." [18, с. 295-302]. Як бачимо, ініціатором і головним організатором збройного опору королівській волі була рішуча, смілива, енергійна і дуже войовнича жінка-шляхтянка, яка одноосібно керувала як маєтковими справами так і підрозділами найманого війська. В 1893 році в збірнику "Sylwetki i szkice historyczne i literackie" Й. Ролле опублікував ще два оповідання про військову активність жінок-шляхтянок на українському прикордонні – "Матрона польська" та "Жінки під час турецької облоги міста". В цих творах автор відтворив повсякденність войовничих жінок та сценарії їх участі у діях регулярних військових формувань. Й. Ролле розповів про мужність дружини коменданта фортеці Войцеха Гуменицького та інших жінок під час оборони м. Кам'янець від нападу османського війська 1672 року [22].

Таким чином стає очевидним, що крізь призму сюжетів про долі реально існуючих в історії жінок-шляхтянок Анни Борзобогатої Красенської, княгині Теофіли Хмелецької, княгині Марії Курбської, княгині Софії Ружинської та інших Й. Ролле, в загальних рисах зумів відтворити повсякденність войовничих жінок Волині та окремі сценарії їх участі у збройних наїздах на "двори" та "держави" шляхтичів-сусідів. Більше того, історик зумів, (використавши при цьому белетристичну форму викладу) виокремити й доволі широке коло проблем пов'язаних із вмінням/невмінням жінки-шляхтянки вибудовувати, в умовах воєнного стану, особливу модель поведінки і стосунків із своїм найближчим оточенням, – чоловіком, членами родини, служилими боярами, очільниками військових загонів, королівськими посадовцями та судовими виконавцями. Зброя, військо і груба сила, за влучним спостереженням Йосипа Ролле, стали для переважної більшості шляхетних жінок східних кресів Речі Посполитої втіленнями сили, влади і значимості. Вони не лише давали впевненість в собі, а й диктували певний стиль поведінки, створювали ілюзію власної значимості. Запекла боротьба за виживання (війни та безперервні збройні локальні конфлікти) сформувала в межах цієї території особливий тип жіночої особистості та особливий тип жіночої психології, яку можна назвати психологією "жінки-воюючої", або психологією "жінки-войовниці". В розумінні причин появи на українських землях такого типу жіночої особистості та (доволі розповсюдженої в ранньомодерному українському соціумі) психології "жінки-войовниці" Й.Й. Ролле випередив сучасні гендерні студії та студії з історії жінок України, які "часто грішать кон'юнктурністю та мавпуванням західних зразків, що повністю випадають з кола традицій українців" [23, с. 14].

Розгляд феміноорієнтованої науково-творчої спадщини Й. Ролле з позицій сучасної історіографічної критики, з урахуванням складових епоха-автор-текст-контекст, дозволяють сформуувати нові уявлення про контексти присутності "жіночого" в культурному просторі Волині XVI–XVII ст. та простежити еволюцію історичних поглядів історика на досвід участі шляхетних жінок в організації приватних військових загонів (наймане військо) та збройних нападів – "наїздів" на маєтки сусідів-шляхтичів.

Джерела та література:

1. Синавская Е.С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России / Е.С. Синавская – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 383 с..
2. Колесник І.І. «Повернення до речей» як перспектива історичних досліджень / І.І. Колесник // Український історичний журнал. – 2012. – №3. – С. 183-197.
3. Щербинин П.П. Военный фактор в повседневной жизни русской женщины в XVIII–начале XIX века / П.П. Щербинин: Автореф. дис. докт. ист. наук. Москва, 2005. – 48 с.; Сенявская Е.С. Военно-историческая антропология как новая отрасль исторической науки. / Е.С. Сенявская // Военно-историческая антропология. Ежегодник, 2002. Предмет, задачи, перспективы развития. – М., 2002. Про спроби впровадження гендерного підходу в сучасних російських військово-історичних дослідженнях див.: Сенявская Е.С. Женщина на войне глазами мужчин. / Е.С. Сенявская // Русская история: проблемы менталитета. Тезисы докладов научной конференции. – М., 1994. – С. 149–151.

4. Колесник І. Український гран-нарратив: ретроспективи і перспективи / І. Колесник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – 2008. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 153–177.

5. Образ нелінійної історії, зі слів Ірини Колесник, це нехронічна, незворотна, нестала історія, що не має заданості, казуальності, вона - перервана, нестала історія, що не має заданості, казуальності, вона – перервана, дискретна. Образ нелінійної історії (Non-Linear History) не лише важко уявити, але й складно репрезентувати. Метафору, що передає характер образу нелінійної історії навіяла російська літературна критика, яка кваліфікувала творчість Марка Алданова, блискучого історичного белетриста, як концепцію «втекаючої історії». Метафора «гіллястої історії» вдало передає сутність нелінійної історії. Засобами репрезентації нелінійної історії виступають нелінійне письмо та історична пам'ять. Нелінійне письмо (Non-Linear History) руйнує ієрархію одного смислу, як правило чоловічого дискурсу, передбачає суміш жанрів, тобто (pastische) (Ф. Джеймсон), надає перевагу текстуральним колажам, вільному стилю викладів. Історична пам'ять фіксує події минулого, мозаїку фрагментарності кризь призму нелінійності у свідомості індивідуума. Колесник І. Український гран-нарратив: ретроспективи і перспективи. – С. 170.

6. Шляхетні жінки – привілейовані, наділені привілеями жінки, належні до шляхетного стану. Привілей – особлива перевага, пільга яку закон надає окремим особам, групам людей або певному станові – класові (класам). Певна перевага когось-небудь, право на виняткове ставлення до себе порівняно з іншими. (Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпін: ВТК «Перун», 2005. – С. 111). Антиподом шляхетної жінки є ординарна жінка. При цьому термін ординарна жінка розуміється автором як жінка, що нічим не відрізняється з поміж інших; звичайна, рядова. (Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпін: ВТК «Перун», 2004. – С. 679.)

7. Війни, революції, як різновид історичних трансформацій, за слушним зауваженням Ірини Колесник, носять катастрофічний характер. Колесник І. Український гран-нарратив: ретроспективи і перспективи. – С. 174.

8. Статевотолерантні, або гендерні моделі науки. Термін гендерна історія використовується для характеристики напрямку історичного знання, предметом вивчення якого являється історична ретроспектива вивчення гендерних (різностатевих) відносин в суспільстві. Поняття виникло на початку 80-х років ХХ століття одночасно з появою терміну гендер, його теоретичну базу вперше забезпечила Джозан Скотт в своїй знаменитій статті «Гендер: корисна категорія історичного аналізу» (1986). Див.: Муравьєва М. Г. Гендерная история в российском вузе: нужна ли она? М.Г. Муравьєва // Гендерная история: pro et contra. СПб., 2000. С. 3-20; Пушкарева Н. Л. Гендерная проблематика в исторических науках / Н.Л. Пушкарева // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. – С. 277–311; Скотт Дж. Гендер: полезная категория исторического анализа Дж. Скотт // Гендерные исследования: Х.: Харьковский центр гендерных исследований, 2000. – Выпуск 2. – С. 142–170.

9. В цьому контексті, варто мати на увазі слушне твердження російського історика Григорія Бондаренка, про те, що категорії часу і простору досить «тісно переплетені» в картині світу. «Эта глубокая связь временных и пространственных отношений – на думку Г. Бондаренка, – может быть названа хронотопом (курсив мій–О.К.). Термин основан на эйнштейновской теории относительности и был введен в литературоведение М.М. Бахтиным. Он (хронотоп – О.К.) может действовать как средство при анализе текстов в соответствии с пропорциями и природой временных и пространственных категорий в тексте. Важной чертой этого феномена, в отличие от большей части других случаев восприятия времени и пространства в литературном анализе, является тот факт, что ни время, ни пространство не доминируют, они глубоко взаимосвязаны. Как писал М.М. Бахтин: «Время как бы густеет, обретает плоть, становится художественно видимым; так же пространство густеет и становится зависимым от движений времени, сюжета и истории. Хронотоп характеризуют пересечение координат и смешение индикаторов». Цит. за: Бондаренко Г.В. Повседневная жизнь древних кельтов / Г. Бондаренко - М.: Молодая гвардия, 2007. - С. 15-16.

10. З поміж відомих мені праць останнього двадцятиліття можу згадати лише дві роботи, які містять опис окремих сценаріїв участі жінок "українного" пограниччя у війнах та збройних локальних конфліктах

XVI–XVII ст.: Мальченко О. Шляхетські наїзди у світлі масткових актів кінця XVI–першої половини XVII ст. (військовий аспект). / О. Мальченко // Київська старовина. 1997. – №3/4 – С. 94–113; Лабур О.В. Деякі прояви воєвничості українських шляхеток щодо масткових справ (XVI–XVII ст.) / О.В. Лабур // Наукові праці: Наук.-метод. журнал / Миколаївського державного гуманітарного ун-ту ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія.» – Миколаїв, 2002. – Вип. 4 – Т.17 – Сер. Історичні Науки. – С. 12–16.

Публікації В. Стокяло "Про участь жінок України в національно-визвольній боротьбі українського народу 1648-1654 рр. проти польських магнатів і шляхти" (див.: Стокяло В.А. Про участь жінок України в національно-визвольній боротьбі українського народу 1648-1654 рр. проти польських магнатів і шляхти / В.А. Стокяло // Жінки України: сучасний статус і перспективи. Міжнародна науково-практична конференція. Одеса, червень 1995р. Тези доповідей / Ред. кол.: Г.І. Терещенко (голова), К.М. Левківський (заст. голови), А.І. Комарова (заст. голови). – К.: ІСДЮ, 1995. – С. 47–49.) і Т. Орлової «Участь жіноцтва в українських національно-визвольних змаганнях: історіографічний нарис». (див.: Орлова Т.В. Участь жіноцтва в українських національно-визвольних змаганнях: історіографічний нарис / Т.В. Орлова // Сторінки історії. – 2009. – Вип. 28. – С. 111–120.) нажал, не витримують критики.

11. Потрійне ім'я Ролле дане йому при народженні Юзеф-Антоній-Аполлінарій й досі викликає плутанину в українсько-російських виданнях щодо правильності написання його імені та по батькові(Антоній Юзеф, Антоній, Юзеф Антоній, Юзеф Аполлінарій, тощо). В українському науковому середовищі Ролле завжди величали Йосипом Йосиповичем або Йосипом Ролле (див.: Буряк Л.І. Жінка в українському історичному нарративі: автори, ідеї, образи (друга половина XIX–перша третина ХХ ст.): Монографія / Л.І. Буряк – К.: Національна академія управління, 2010. – С. 95–103), а в російському – Іосифом Іосифовичем. Насправді ж, за слушним зауваженням української дослідниці творчого доробку Ролле С. Баженової, його доцільно називати і писати у польській транскрипції Юзеф Антоній або Юзеф Аполлінарій Ролле. Див.: Баженова С.Е. На шляху реалізму. Історія України в творчості представників «української школи» в польській літературі 40-90-х років ХІХ століття / С.Е. Баженова – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. – С. 127–128.

12. Жіноча посвякденність (Frauenalltag нім.) розуміється автором як звичайний та звичний хід життя найпершою реальністю, на ґрунті якої виникають всі інші складові жіночої життєдіяльності, «малий життєвий світ» пересічної жінки в якому вона живе і взаємодіє з іншими. Йдеться про умови життя, праці, відпочинку, навчання, побут, раціональне харчування, обставини проживання, лікування, соціальної адаптації, поведінкові реакції, соціально-політичні вподобання. Сприйняття подій історії кризь призму свідомості індивідуума чи окремої соціальної групи, тощо. див.: Петрусенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів / В. Петрусенко. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 121–122; Колесник І.І. «Повернення до речей» як перспектива історичних досліджень / І.І. Колесник // Український історичний журнал (далі УІЖ). – 2012. – №3. – С. 184; Пушкарева Н. «История повседневности» как направление исторических исследований [Електронний ресурс]: www.perspektivy.info/history/istorija_povsednevnosti_kak_napravlenije_istoricheskikh_issledovanij_2010-03-16.htm; Белова А.В. Источники по изучению женской и мужской повседневности: содержательные и дискурсивные отличия / А.В. Белова «Женщины и мужчины в контексте исторических перемен»: Материалы Пятой международной научной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории и Института этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклушко-Маклая РАН, Тверь, 4-7 октября 2012 г., – Москва: ИЗАРАН, 2012. – Т. 1 – С. 45–48; Diekwisch H. Einleitung // Alltagskultur, Subjektivität und Geschichte: zur Theorie und Praxis von Alltagsgeschichte / hrsg. von Berliner Geschichtswerks tatt.Red.: H. Diekwisch et al. Munster, 1994. – S. 9–11; Davin A. Frauen und Alltagsgeschichte // Alltagskultur, Subjektivität und Geschichte: zur Theorie und Praxis von Alltagsgeschichte / hrsg. von Berliner Geschichtswerks tatt.Red.: H. Diekwisch et al. Munster, 1994. – S. 39.

В той же час російська дослідниця А.В. Белова під жіночою посвякденністю (Frauenalltag) розуміє «способи проживання і переживання всіх різновидів, форм, сфер і проявів неінституціоналізованого жіночого досвіду (як відрефлексованого, так і невідрефлексованого, тобто ментального, як вербального, так і невербального, тілесного, емоційного, а також

- культурно-символічного, господарського, релігійного, сексуального та ін)». Белова А.В. Источники по изучению женской и мужской повседневности: содержательные и дискурсивные отличия / А.В. Белова «Женщины и мужчины в контексте исторических перемен»: Материалы Пятой международной научной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории и Института этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, Тверь, 4-7 октября 2012 г., – Москва: ИЗРАН, 2012. – Т. 1 – С. 45-48; її ж: «Четыре возраста женщины»: Повседневная жизнь русской провинциальной дворянки XVIII – середины XIX в. / А.В. Белова – СПб., 2010. – С. 16-80.
13. Жіночу повсякденність воєнної епохи варто розглядати як воєнну (кризову) повсякденність жінок усіх вікових груп і соціальних прошарків (під воєнною повсякденністю розуміється весь комплекс повсякденно-побутових реалій людей в яких провідну роль відігравав «військовий фактор»). Див.: Кривоший О. Амазонки і «амазонство» в українській фольклорній традиції та історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. / О.П. Кривоший // Київська старовина (далі КС). 2012. – №4(406). – С. 66.
14. D-r. Antoni J. Niewiasty kresowe. – Warszawa, 1883. – 224 s.
15. Докладніше про життя та творчу діяльність Й.Й. Ролле див.: Баженова С.Є. Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість / С.Є. Баженова – Кам'янець-Подільський. 2001. – 224 с.
16. Антонович В. (В.А.). Рец. на кн.: «D-r. Antoni J. Z przeszłości Polesia Kijowskiego Warszawa, 1882 / В. Антонович // КС. – 1882. – №10. – С. 149-152.
17. Антонович В. (В.А.). Рец. на кн.: «D-r. Antoni J. Niewiasty kresowe. – Warszawa, 1883 / В. Антонович // КС. – 1882. – №4. – С. 122-124.
18. Антоній I (Й. Ролле) Украинские женщины / Антоній I // КС. – 1883. – №6 (Июнь). – С. 268-309.
19. Під поняттям «жінка-войовниця» будемо розуміти архетипічний образ войовничої жінки яка має сильний характер і займається типомо «чоловічою» справою, як правило, війною (інколи політикою, торгівлею та ремеслом). Докладніше про це див.: Кривоший О.П. Специфіка та межі присутності «жіночого» в культурному просторі Запорозжя. Воєнно-історичний аспект / О.П. Кривоший // Мандрівець. – 2011. – №5, – С. 25 – 27.
20. Український історик Н. Мірза-Авакянц наїзди визначає як "напади шляхтичів на маєтки сусідів. Напади ці були справжньою війною поміж шляхтою, бо кожен із заможних панів мав більш чи менші загони військового люду, а крім того, в разі потреби, озброював селян і з гуртом у кілька сот, а іноді й кілька тисяч чоловік з гарматою й музикою "наїздів" на свого ворога, руйнуючи і плюндруючи все, що було можливо. (Див.: Мірза-Авакянц Н. На кресах / Н. Мірза-Авакянц // Червоні квіти. – 1924. – Ч.10(13) – С. 9).
21. Блануца А.В. Соціально – станова зумовленість шляхетських наїздів на Волині у другій половині XVIст. / А.В. Блануца // Український іст. журнал. – 2003. – №4. – С. 103–111.
22. D-r. Antoni J. (Й.Ролле) Sylwetki i szkice historyczne i literackie / D-r. Antoni J. – Ser.9. – Krakow, 1893. – 385s.
23. Балушок В. Наукова спадщина Ореста Левицького в контексті етнологічної науки / В. Балушок // Берегиня. – 2010. – Ч.10(66) – С. 10–17.